

Angelina Banković
Muzej grada Beograda
<https://orcid.org/0009-0008-1169-0138>

Stefan Slavić
Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet
<https://orcid.org/0009-0007-2064-5075>

KOMUNICIRANJE SA STILOVIMA I LIKOVNOST U DELU ARHITEKTE BRANISLAVA MITROVIĆA

Apstrakt:

Branislav Mitrović je jedan od najistaknutijih domaćih arhitektonskih stvaralaca, profesor emeritus i akademik, a značaj njegovih ostvarenja je potvrđen nizom domaćih i međunarodnih nagrada. Realizacija Mitrovićeovog opusa započela je kolektivnim stambenim zgradama i javnim objektima čiji je naručilac bila država u poslednjim decenijama socijalističke Jugoslavije, a traje i danas, prvenstveno se ostvarajući kroz jednoporođične vile, koje predstavljaju najdominantniji deo arhitektonog opusa od početka XXI veka, tako obuhvatajući skoro pedeset godina tokom kojih je došlo do značajnih promena kako društvenih okolnosti, tako i fenomena u umetničkom izražavanju. Izraziti likovni kvalitet Mitrovićevih dela istraživači su prepoznali već na početku njegove karijere, a o značaju likovnosti za svoj rad neretko je govorio i on sam. Zato je cilj ovog istraživanja da se preispita likovnost njegove arhitekture, odnosno da se ostvarenja Branislava Mitrovića analiziraju kroz prizmu raznovrsnih likovnih izraza i povežu sa tokovima prisutnim na arhitektonskoj sceni, kao i u drugim vidovima izražavanja u likovnim umetnostima, poput skulpture ili slikarstva. Prilikom pisanja rada korišćeni su različiti izvori, prvenstveno projektna dokumentacija i fotografije sačuvane u zaostavštini arhitekta, kao i aktuelna teorijska razmatranja iz oblasti arhitekture i drugih likovnih umetnosti, posebno ona povezana sa fenomenima postmodernizma, kritičkog regionalizma i dekonstruktivizma.

Cljučne reči:

Branislav Mitrović, arhitektura, postmodernizam, kritički regionalizam, dekonstruktivizam

Uvod

Akademik Branislav Mitrović je jedan od najistaknutijih i najnagrađivanijih domaćih stvaralaca poslednje četvrtine XX i prve četvrtine XXI veka. Podaci o njemu i njegovoj arhitekturi nalaze se u pregledima enciklopedijskog tipa (Маневић 2008, 395; Bogunović 2005, 977–980; Perović 2003, 403–404), radovima koji razmatraju pojedina njegova ostvarenja (Kadijević i Prosen 2019, 295–306; Максимовић 2013, 50–55; Popović 1991, 69–77; Denegri 1991, 41–44; Mladenović 1989, 25–28), dnevnoj štampi i stručnim časopisima. Iako nijedan od tih radova ne obrađuje Mitrovićevo kompletno stvaralaštvo, nit koja ih spaja je isticanje specifične likovnosti njegovog opusa. O odnosu prema likovnom, drugim vidovima umetničkog izražavanja i njihovim autorima, neretko je govorio i sam Mitrović, kako u mnogobrojnim intervjuima, tako i u razgovorima sa autorima ovog rada koji su, prethodno proučavajući njegovu stambenu arhitekturu, zapazili odlike koje prevazilaze utilitarnu namenu arhitekture i oblikovanje spoljašnjosti koje predstavlja više od opne za unutrašnji sadržaj. Zbog toga su ciljevi ovog rada da se, kroz razmatranje realizovanih objekata iz Mitrovićevo opusa, detaljnije analizira likovnost njegove arhitekture, kao i pokušaj da se njegova ostvarenja posmatraju kroz prizmu raznovrsnih likovnih izraza i povežu sa tokovima prisutnim na arhitektonskoj sceni, ali i u drugim vidovima likovnog izražavanja. Rad je pisan na osnovu rezultata prethodnih istraživanja, podataka iz dnevne štampe, članaka posvećenih arhitektonskoj teoriji, sačuvane projektne dokumentacije i fotografija i razgovora sa arhitektom.¹ Na početku je data sažeta biografija arhitekta, sa kratkim pregledom njegovih ostvarenja, nakon čega sledi detaljnija analiza stilskih izraza koji se mogu identifikovati u njegovom stvaralaštvu, kao i odnosa Mitrovićeve arhitekture prema drugim vidovima likovnog izražavanja.

Biografija i arhitektonski opus Branislava Mitrovića

Branislav Mitrović je rođen u Baru, u Crnoj Gori, 1948. godine.² Na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu diplomirao je 1974, kod profesora Uroša Martinovića. Od 1977. do 1986. bio je zaposlen u „Srbijaprojekt“, a zatim u Centru za istraživanje i projektovanje (CIP). Docent na Arhitektonskom

1 Projektna dokumentacija i fotografije korišćene u ovom radu čuvaju se u arhivi Branislava Mitrovića. Iskreno mu se zahvaljujemo na poverenju i mogućnosti da njegovu arhivu koristimo za potrebe ovog istraživanja. Deo dokumentacije dostupan je na: <https://www.mitarh.rs/projekti> (pristupljeno: 7. 7. 2025).

2 Biografski podaci arhitekta i podaci o nagradama preuzeti su iz dokumentacije sačuvane u njegovoj privatnoj arhivi, kao i iz prethodnih istraživanja (Bogunović 2005, 977–980; Perović 2003, 403–404; Isaković 1991, 99–102; Kadijević i Prosen 2019, 296–297).

fakultetu je postao 1990, na Katedri za arhitektonsku analizu prostora. Na istom fakultetu je 1995. izabran za vanrednog, 1998. za redovnog, a 2015. za profesora emeritusa. Sopstveni arhitektonski biro „Mitarh” je osnovao 2006. godine. Iste godine je primljen za dopisnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti i Inženjerske akademije Srbije, a za redovnog člana obe institucije 2012. godine. Za inostranog člana Crnogorske akademije nauka i umetnosti izabran je 2022. godine. Član je više domaćih i međunarodnih strukovnih udruženja i dobitnik niza prestižnih nagrada.³ Jedna od glavnih karakteristika Mitrovićevog rada jeste i to što je radije stvarao u timu nego samostalno. Zbog toga je, iako je ovaj rad prvenstveno posvećen Branislavu Mitroviću, potrebno imati u vidu da je veliki broj njegovih projekata nastao u koautorstvu. U prvim decenijama stvaralaštva uglavnom je saradivao sa arhitektom Vasilijem Milunovićem, a zatim i sa mnogim drugima, poput Siniše Tatalovića, Dejana Miljkovića, Marine Šibalić, Marije Milinković, Nataše Đurić, Ognjena Krašne, Jelene Kuzmanović, Biljane Begenišić i drugih.⁴

Realizovani opus arhitekta Mitrovića čini skoro 40 objekata.⁵ Većina pripada stambenoj arhitekturi, a zatim slede turistički, poslovni, administrativni i objekti obrazovne namene, kao i pojedinačni primeri drugačijih tipologija, o kojima će biti još reči. Objekti podignuti prema Mitrovićevim projektima mahom se nalaze u Beogradu, gde arhitekta i živi, ali i u Novom Sadu, Kragujevcu, Užicu i Štipini kod Knjaževca. Osim u Srbiji, Mitrović je ostvario i sedam objekata u Crnoj Gori i jedan u Bosni i Hercegovini. Prva Mitrovićeva realizacija je kuća „J” u Miločeru, nastala za porodične prijatelje 1978. godine. Za njom je usledilo nekoliko objekata kakvi se ne sreću u njegovom kasnijem opusu: letnja pozornica (1980) i spomen-fontana poginulima u I i II svetskom ratu na Svetom Stefanu (1985), kao i toranj za tehnološku vodu Tec 2 u Kragujevcu (1981). Međutim, kao što je već pomenuto, većina realizacija tipološki pripada stambenoj arhitekturi. Prva ostvarenja su bile kolektivne stambene zgrade iz perioda socijalističke Jugoslavije, u Užicu i Novom Sadu,⁶ za kojima su usledile interpolacije iz devedesetih godina prošlog veka, poput

3 Neke od nagrada su: dve republičke (1986, 1991) i jedna savezna nagrada (1991) lista *Borba*, dve velike (1990, 1998), Specijalna nagrada (1990) i Grand pri (2011) Salona arhitekture, dve oktobarske nagrade grada Beograda (1990, 1996), Novembarska nagrada grada Budve (1994), dve nagrade Salona arhitekture u Novom Sadu (1997, 1998), dve specijalne (1989, 1993), Godišnja (1997) i dve velike nagrade za arhitekturu SAS-a (2002, 2003), nagrada ULUPUDS-a za životno delo za celokupno stvaralaštvo i doprinos razvoju primenjenih umetnosti i dizajna (2009), nagrada Inženjerske komore Srbije za životno delo (2009), dve nagrade Ranko Radović (2012, 2016), nagrada Udruženja arhitekata Srbije za najuspešnije delo naših arhitekata realizovano u inostranstvu (2013).

4 Imena koautora za svaki projekat popisana su na sajtu biroa „Mitarh”: <https://www.mitarh.rs/projekti> (pristupljeno: 7. 7. 2025).

5 U ovom radu nije razmatrano nekoliko projekata unutrašnjeg uređenja uglavnom poslovnih i ugostiteljskih objekata, kao ni dva projekta parternog uređenja.

6 Stambene zgrade u ulicama Topličkoj 1 (1981–1985) i 2 (1985–1989) u Užicu i stambene zgrade N-15 na uglu ulica 1.300 kaplara 18–24 i Ive Andrića i N-16, u Ulici 1.300 kaplara 16 (1986–1989) u Novom Sadu.

onih u Ličkoj, Višegradskoj i Kumanovskoj u Beogradu, a u XXI veku i dva objekta u Bloku 32.⁷ Osim u Bloku 32, čiji koncept potiče iz ranijeg perioda,⁸ Mitrović nakon 2000. godine praktično više nije učestvovao u kolektivnoj stambenoj izgradnji. Svesno se okrenuo jednoporodičnom stanovanju, gde je mogla da postoji bliža i direktnija komunikacija između arhitekta i investitora.⁹ Tako je nastao niz objekata u Beogradu, uglavnom u beogradskim naseljima poput Senjaka i Dedinja, koji su projektovani za investitore većih finansijskih mogućnosti i koji podrazumevaju luksuznije sadržaje.¹⁰ Jedinstveni primer stambene arhitekture u njegovom radu predstavlja poslednji izgrađeni objekat tog tipa, rezidencijalni kompleks *Royal Gardens* u Budvi iz 2014, namenjen luksuznom kolektivnom stanovanju. U Mitrovićevom opusu postoje i dva školska objekta, Srednja medicinska škola u Nemanjinoj 148 u Užicu (1985)¹¹ i zgrada Slikarskog odeljenja Fakulteta likovnih umetnosti (FLU) na uglu Bulevara vojvode Putnika 68 i Ulice Ljube Jovanovića u Beogradu (1990). Među realizovanim projektima ističu se i poslovni objekti, čija izgradnja započinje 1997. u Beogradu, kada nastaju Jugopetrolova (danas NIS-ova) benzinska stanica u Bulevaru Franša d'Eperea, poslovna zgrada „MPS” na uglu Karađorđeve 75 i Ličke, kao i jedan od najpoznatijih i najistraživanijih Mitrovićevih objekata, Palata „Zepter” u Ulici kralja Petra 32. Još jedna nagrađivana poslovna zgrada, HVB banka (danas Unicredit) u Rajičevoj 27 (2002),¹² takođe je podignuta u Beogradu, a auto-servis „Coning”, sa salonom automobila, u Temerinskoj 106 u Novom Sadu (2003/2004).¹³ U Mitrovićevom opusu ima i turističkih objekata. To su hotel „Centar” u Uspenskoj 1 u Novom Sadu (2011) i dva hotela u rodnoj Crnoj Gori, hotel „Queen of Montenegro”, čiju je rekonstrukciju Mitrović projektovao 2006,¹⁴ i hotel „Kamenovo” na istoimenoj plaži, iz 2017. godine. Treba pomenuti i tri realizovana projekta koji ne mogu da se svrstaju ni u jednu od navedenih tipologija, a to su: Hram rođenja Presvete Bogorodice u Štipini kod Knjaževca (2004/2005),

7 Stambene zgrade u ulicama Ličkoj 3 (1987–1992), Višegradskoj 12a (1989–1996), Kumanovskoj 18 (1997–2000) i objekti 3A (2008) i 3B (2015) u Bloku 32.

8 <https://www.unifondzastanove.rs/> (pristupljeno 23. 7. 2025).

9 U razgovoru sa autorima ovog rada arhitekta Mitrović istakao je lične preferencije ka jednoporodičnim objektima.

10 Porodične kuće u ulicama Nike Spasić 10 (1999–2002), Nike Spasić 10a (2003–2007), Augusta Cesarca 27v (2003–2008), Vukice Mitrović 57 (rekonstrukcija i dogradnja, 2005–2008), Mladena Stojanovića 5 (2009–2012), Miloja Đaka 1 (2006–2012/2013), Koste Vojinovića 4 (2010–2012).

11 Izgrađena na osnovu prvonagrađenog rešenja na pozivnom konkursu iz 1982. za Šestu osnovnu školu u Užicu.

12 Objektu je dodeljena nagrada Saveza arhitekata Srbije za najbolji objekat za 2002. godinu.

13 Treba pomenuti da je Mitrović radio i projekat poslovnog objekta na Studentskom trgu 9, koji je već tokom izgradnje prenamenjen u hotel, danas hotel „Square 9”, a za čiju finalnu realizaciju je bio angažovan brazilski arhitekta Isaja Vajnfeld (Isay Weinfeld): <https://www.isayweinfeld.com/en/architecture/hotels-and-resorts/square-nine-hotel/> (pristupljeno: 11. 7. 2025). S obzirom na to da nije u potpunosti realizovan prema Mitrovićevoj zamisli, objekat nije razmatran u ovom radu.

14 Objekat poznat kao Odmaralište „13. maj” podignut je po projektu arhitekta Aleksandra Đokića iz 1976, a poslednjih godina pretrpeo je dodatne izmene i u odnosu na Mitrovićevo rešenje, posebno primetne na eksterijeru.

helidrom u Markovini u Crnoj Gori (2014/2016) i Upravna zgrada Hidroelektrane na Drini u Višegradu u BiH (2014).

Mitrovićevo delo treba posmatrati imajući u vidu društvene okolnosti u kojima je nastajalo, kao i aktuelne arhitektonske prakse na lokalnom i na internacionalnom planu. Može se reći da je njegov opus realizovan tokom dva različita perioda u istoriji domaće arhitekture, poslednje faze izgradnje u socijalističkoj Jugoslaviji i prvih decenija nakon društvenih promena 2000. godine. Između te dve celine kao razmeđa stoji poslednja decenija XX veka, obeležena ratovima, sankcijama, inflacijom i opštom ekonomskom krizom. Promene u društvenom i ekonomskom sistemu su dovele i do značajnih promena u izgradnji (Perović 2003, 213–214). Možda i najznačajnija promena ogledala se u tome što glavni investitori gradnje više nisu bili država i njene institucije, već je primat u tom smislu počeo da preuzima privatni sektor. Masovnu stambenu izgradnju zamenile su interpolacije u centralnim gradskim zonama, a rastao je i broj jednoporodičnih kuća, čiji vlasnici su mogli sebi da priušte luksuznije domove (Ђукановић 2025, 147–157). Počele su da se zidaju zgrade manjih gabarita, koje komuniciraju sa svojim okruženjem, vodeći računa o stilu, estetici, primenjenim materijalima (Perović 2003, 220–221). Slična situacija je bila sa turističkim i poslovnim objektima, čija arhitektura više nije bila ograničena zakonski usvojenim normama koje je nametala država, već je zavisila od želja i finansijskih mogućnosti investitora. Luksuz namenjen korisnicima koji su mogli da ga priušte postajao je sve prisutniji i u arhitekturi. Promene u izgradnji koje je taj period doneo mogu se pratiti i u arhitekturi crkvenih objekata među kojima Hram rođenja Presvete Bogorodice u Štipini predstavlja iskorak koji je Mitrović napravio u cilju ostvarivanja komunikacije sa ustaljenim pristupom gradnje pravoslavnih hramova kao citata istorijski nasleđenih prostornih sklopova nasuprot mogućnostima stvaranja novih i drugačijih ambijenata kod sakralnih objekata (Kara-Pešić 2011, 8–12).¹⁵

Komuniciranje sa stilovima: od postmodernizma do dekonstruktivizma

Hronološki, početak Mitrovićeve delatnosti spada u, tada još uvek aktuelne, postmodernističke tokove, zbog čega je, najverovatnije, jedan broj autora u njima i tražio njegovo stilsko opredeljenje. Iako su Mitrovićeve realizacije iz osamdesetih godina, poput stambenih objekata u Topličkoj 1 i 2 u Užicu, bile nagrađivane,¹⁶

15 U tom kontekstu pogledati, na primer, i projekat za crkvu Svetih Ćirila i Metodija u Jajincima, koju je Mitrović projektovao u saradnji sa Borisom Podrekom i koja je do danas ostala nerealizovana (Kadijević i Prosen 2019, 303).

16 Stambeni objekat u Topličkoj 1 nagrađen je Republičkom nagradom lista „Borba” za najbolje arhitektonsko ostvarenje na teritoriji Srbije za 1985. godinu, a objekat u Topličkoj 2 Specijalnom nagradom Saveza arhitekata Srbije i Velikom nagradom Salona arhitekture za 1989. godinu.

Slika 1. Zgrada Slikarskog odseka FLU, oko 1990, arhiva B. M.

može se reći da je izgradnja Slikarskog odseka FLU (slika 1), projektovanog u saradnji sa arhitektom Slobodanom Lazarevićem i nagrađenog Saveznom i Republičkom nagradom lista „Borba” i Oktobarskom nagradom grada Beograda za arhitekturu, donela priznanje od strane kolega i stručne javnosti u punom smislu. U to vreme, i najviše u kontekstu zgrade FLU, pojavila su se tumačenja njegove arhitekture kao postmodernističke (Bogunović 2005, 977; Denegri 1991, 42–44). Treba istaći da je Denegri, pišući o projektima na kojima je Mitrović saradivao sa Vasilijem Milunovićem, zapravo svesno izbegavao da ih odredi kao postmodernističke navodeći da „neće biti presudno da li će se njihova arhitektura u jezičkom pogledu videti kao kasna moderna, postmoderna ili moderna posle postmoderne”, ali ipak i da „ova arhitektura poseduje neke osobine onoga što bismo pre nego stilom postmoderne mogli da nazovemo posledicom postmodernog senzibiliteta, čak postmoderne mašte. Mogli bismo to uraditi zbog osobina svesnog eklekticizma, heterogenosti, fragmentarnosti, živopisnosti, sklonosti ka ornamentu, simboličkih projekcija, osećanja za sopstveni *genius loci*, ali i zbog nekih oblikovnih konstanti vezanih u česta korišćenja temeljnih geometrijskih likova (krug, pravougaonik, trougao), koji ovde nisu samo formalni moduli, nego i arhetipski, dubljim podtekstom ispunjeni znaci” (Denegri 1991, 44). Elemente postmoderne u njihovoj arhitekturi prepoznao je i Popović ističući, međutim, da su u pitanju detalji koji su sekundarni u odnosu na rešenja koja su, prema njemu, zapravo kasnomoderna (Popović 1991, 72). Ipak, neophodno je imati u vidu da sam Mitrović svoje stvaralaštvo ne vidi kao postmodernističko. Govoreći o zgradi FLU, izjavio je: „Neke refleksije postmoderne su prisutne. Ne mogu, međutim, da sebe ubrojim u one zagrižene poslenike ili pratioce pa čak ni u učesnike. Pomno sam je pratio, vodio sa njom dijalog. Dijalog je dvosmerna ulica i normalno je da ima nekih refleksija. Likovnu akademiju zovu postmodernom kućom ali ja ne mogu da kažem da je to

Slika 2. Hotel „Kamenovo“, fotografija Relje Ivanića, oko 2018, arhiva B. M

postmoderna. Možda u nekom prozoru [...] Možda je ne bih nazvao postmodernim izrazom ali je svakako jedna spekulacija, analiza koja pripada tom vremenu[...]" (Popović 2001, 8). Slično se odredio i prema poslovnoj zgradi „MPS“, gde je ikonografiju polukružne ugaone kule odredio kao neoklasičnu ističući da se radi o zahtevu investitora uslovljenim širokoprihvaćenim idejama postmoderne aktuelnim u trenutku projektovanja (Алфиревић и Симоновић Алфиревић 2017, 64).

Daleko upečatljivije odlike Mitrovićeve arhitekture predstavljaju svest o duhu mesta i odnos prema istoriji i tradiciji, namerna reinterpretacija citata iz ranijih epoha, razumevanje aktuelnog okruženja, koje dovodi do jasne i otvorene komunikacije sa okolinom, kao i poštovanje i primena lokalnih građevinskih materijala, ali i savremenih materijala i razumevanje savremenih funkcionalnih zahteva. Te odlike se pre mogu tumačiti u okvirima kritičkog regionalizma nego postmodernizma, o čemu je i ranije pisano (Kadijević i Prosen 2019, 295–306). One nisu karakteristične samo za Mitrovićeve arhitekturu, pa ih je Miloš Perović na kraju XX veka prepoznao kao opštu odliku srpske arhitekture, navodeći da je „mikroproces očuvanja kulturnog identiteta i reinterpretacije lokalnih vrednosti u okviru makroprocessa globalizacije tokova kapitala i roba podstakao svest o vrednostima regionalnog nasleđa" (Perović 2003, 223–224). Takvo tumačenje jasno ukazuje na, prema Fremptonu, „lokalnu manifestaciju svetske kulture“, koju istovremeno obeležavaju „topografija mesta" i primena lokalnih materijala, što su sve, prema istom autoru, odlike kritičkog regionalizma (Frempton 2005, 493, 503). I Branislav Mitrović je istakao da je „odnos građene strukture i zatečenog konteksta veoma značajan za kvalitet arhitektonskog dela. Priroda i elementi konteksta određuju budućnost arhitekture kroz korelaciju ostvarene forme i programskih mogućnosti u odnosu na zatečenu geometriju i duh prostora" (Алфиревић 2013, 78), što je neretko primenjivao i u svojoj arhitekturi. Iako takav pristup nije prisutan

na svim njegovim objektima, pojavljuje se na značajnom broju njih, posebno u Crnoj Gori. Primena kamena kao tradicionalnog građevinskog materijala možda jeste najočiglednija odlika, ali nikako jedina. Podjednako važnu ulogu imaju i drugi fenomeni graditeljskog nasleđa Crne Gore, kao što su odbrambeni zidovi, sredomeđe i terase (u lokalnom govoru poznate kao vrtače), tradicionalno primenjivane u Crnoj Gori u cilju kultivacije terena i formiranja obradive površine, a danas prepoznate kao kulturno nasleđe (Mitrović i Mitrović 2023, 297–299). Primena kamena se pojavljuje već od prve realizacije, kuće „J” u Miločeru, kao i na objektima koji su neposredno usledili, letnjoj pozornici i spomen-fontani na Svetom Stefanu, a vrhunac dostiže u realizacijama iz kasnijeg perioda, kao što su hotel na plaži Kamenovo ili helidrom u Markovini, kod Cetinja. Uključivanje stene na kojoj je podignut hotel u njegovu arhitekturu, rešenje čitavog zida ka ulici u kamenu, sa izdvojenim gabaritom koji asocira na kulu (slika 2), jasna su refleksija na lokalnu građevinsku tradiciju sredomeđa i odbrambenih zidova, prvenstveno ruralne grupacije Davanovići, sa kamenom kulom, i Vrijesno, sa nizom kamenih kuća, oba u brdima iznad Kamenova (Mitrović i Mitrović 2023, 303–307). Helidrom u Markovini izgrađen je u sklopu privatnog imanja, a u središtu njegovog koncepta, osim kamena i asocijacija na sredomeđe, stoji još jedan tradicionalni motiv crnogorske gradnje – *gumno*, kružna zaravan u planinskim predelima, namenjena okupljanju (Mitrović i Mitrović 2023, 308–310). Na apartmanima *Royal Gardens* u Budvi, smeštenim u prvoj liniji prema moru, sa direktnim pogledom na marinu, zalučena geometrijska forma u gornjim

Slika 3. Palata „Zepter“, oko 1997, arhiva B. M.

etažama sa terasama jasno asocira na brod sa palubama, dok prostrane terase u zelenilu vuku poreklo od sredomeđa i vrtača, u čemu se lako prepoznaju lokalni i mediteranski uzori (Mitrović i Mitrović 2023, 300–303).

Iako je Mitrović Palatu „Zepter” okarakterisao kao „prvi korak u istraživanju mogućnosti autonomije arhitektonskog prostora u odnosu na uslove konteksta”,¹⁷ on i Milunović i ovde su bili veoma svesni okruženja u kojem je zgrada nastala (slika 3). Posebno su referirali na okolne secesijske objekte, zgradu trgovca Stamenkovića, poznatu kao Kuća sa zelenim pločicama, koju su Nikola Nestorović i Andra Stevanović projektovali 1906. na uglu ulica Kralja Petra 41 i Uzun Mirkove, ili kuću Arona Levija, podignutu 1907. u Kralja Petra 39, po projektu Stojana Titelbaha

17 Preuzeto iz tehničkog opisa zgrade sačuvanog u arhivi Branislava Mitrovića.

(Банковић и Сикошек 2023, 78–79, 104–105). Odnos prema arhitekturi tih objekata autori su izrazili u minucioznoj obradi detalja od nerđajućeg čelika. Oni nisu ostali nesvesni ni ranijih tradicija, zbog čega je na građevini moguće prepoznati i reminiscencije odbrambenih zidova Hilandara (Алфиревић и Симоновић Алфиревић 2017, 60–61; Perović 2003, 224–225; Kadrijević i Prosen 2019, 299–300). Projekat Upravne zgrade Hidroelektrane na Drini u Višegradu (Kadrijević i Prosen 2019, 303–304) neminovno je bio uslovljen postojećim mostom kao delom UNESCO-ve baštine. Zbog mosta je bilo neophodno da zgrada „mora govoriti istim jezikom kao čitavo neposredno okruženje”, a uslovio je i primenu lokalnih i autohtonih materijala, na prvom mestu kamena, ali i drveta, sa ciljem da se stvori objekat koji je „trebalo da predstavi arhetip kuće građene na datom području”. Odnos prema lokalnom i tradiciji dodatno je pojačan time što su za izradu kamenih elemenata angažovani lokalni majstori, majstor Radovan iz Hercegovine sa svojom ekipom klesara.¹⁸

Drugi, verovatno podjednako važan i prisutan stilski izraz u Mitrovićevom stvaralaštvu jeste dekonstruktivizam, sa jasnim referencama na ruski konstruktivizam.

Koristeći pojam dekonstrukcija, o ovim odlikama Mitrovićeve arhitekture već su pisali drugi autori (Максимовић 2013, 50–55; Vogunović 2005, 978). Milan Maksimović ju je prepoznao prvenstveno u Palati „Zepeter” (Максимовић 2013, 51–53), ali se ona može identifikovati i u mnogim drugim realizovanim objektima. Dekonstruktivizam se u arhitekturi pojavio upravo u godinama kada Mitrović sazreva kao autor, a sam naziv je nastao, prema američkom arhitekti i teoretičaru Marku Vigliju (Mark Wiegly), kao omaž ruskim konstruktivistima, imajući u vidu koliko su se dekonstruktivisti ugledali na njih (Brodbeck 2005, 608–615). Odnos prema ruskom konstruktivizmu kod domaćih arhitekata krajem XX veka takođe nije bio nepoznat (Denegri 1991, 43). Toga je bio svestan i Mitrović, koji sebe vidi „na tragu neokonstruktivizma” i ističe: „Ruski konstruktivisti znali su da eksperiment u prostoru upakuju u pitku priču o tom odnosu ploha, tom kontrastu materijala” (Pajović 1998, 10–13). To što su konstruktivisti primenili u arhitekturi imalo je korena u ruskom avangardnom slikarstvu i radu umetnika poput Kazimira Maljeviča (Казимир Малевич) i El Lisickog (Эль Лисицкий), koji su prešli granicu između dvodimenzionalnog i trodimenzionalnog. Maljević je stvorio *arhitekton*e, trodimenzionalne kompozicije, odnosno horizontalne i vertikalne paralelopipeđe različitih proporcija i veličina, koji se sjedinjuju i prožimaju pod pravim uglovima. Bio je to „oblikovni estetski eksperiment” koji je sledio iz njegovog suprematističkog slikarstva i koji je uticao na onovremenu rusku arhitekturu i dizajn (Han-Magomedov 2000, 406–407), u potpunosti se ostvarivši u radu Maljevićevih učenika poput Lazara Hidekela (Лазарь Хидекель) i Aleksandra Nikolskog (Александр Никольский), u takozvanom suprematističkom konstruktivizmu, tokom dvadesetih godina prošlog veka (Han-Magomedov 2000, 455–457). Међусобним положајем маса бавио се и El Lisicki,

18 Preuzeto iz tehničkog opisa zgrade sačuvanog u arhivi Branislava Mitrovića.

Slika 4. Auto-salon „Coning“, kuće u Vukice Mitrović 57 i Miloja Đaka 1 (sleva nadesno), 2005–2012, arhiva B. M.

u svojim *prounima*, koji su, kao i Maljevičevi *arhitektoni*, omogućili nove odnose i sredstva u arhitekturi: „međusobno horizontalno i vertikalno pomeranje masa, prepuštanje jednog elementa iznad drugog, postavljanje velikog kompaktnog oblika iznad manje i rasute forme, uzdizanje velike mase u prostor tako da sa donje strane bude oslonjena manjom površinom i slično” (Han-Magomedov 2000, 406–407). Takve ideje oživele su u delu dekonstruktivista, koji su bili upoznati sa radom ruskih konstruktivista i neretko se otvoreno pozivali na njih (Brodent 2005, 608–610). Iako nije upadljiv kao u projektima Pitera Ajzenmana (Peter Eisenman), Bernara Čumija (Bernard Tschumi) ili Zahe Hadid (Zaha Hadid), i uvek u skladu sa prostorom za koji nastaje, dekonstruktivizam je prisutan i u Mitrovićevim projektima. Oглеda se u primeni osnovnih i čistih geometrijskih oblika, na prvom mestu paralelopipeda, primenjenog praktično bez izuzetka,¹⁹ drugih geometrijskih oblika poput kruga ili trougla, ili u sukobljavanju različitih boja. Međusobno sučeljavanje geometrijskih oblika, poput valjaka (odnosno polovine valjaka) različitih dimenzija, prisutno je na poslovnoj zgradi „MPS”-a, a suprotstavljavanje paralelopipeda od pune zidne mase i staklenog polukruga na kući u Nake Spasić 10a. Izobličavanje i ukrštanje oblika, poput isturenih erkera, može se primetiti na auto-salonu „Coning” u Novom Sadu ili na kućama u Vukice Mitrović 57 i Miloja Đaka 1 u Beogradu (slika 4). Suprotstavljene uglovi pojavili su se na kućama u Ulici Mladena Stojanovića 5 i u Miloja Đaka 1, gde osnova u formi trougla, unutrašnje dvorište i istureni erker, koji čak izlazi iz granica parcele, verovatno predstavljaju najupečatljiviji primer takvog pristupa. Ne treba izostaviti ni rešenja u vidu mreže sa linijama postavljenim pod različitim uglovima, koja se

19 U razgovorima sa autorima rada Mitrović je svoju arhitekturu objašnjavao kao kretanje od arhetipske do kubične.

Slika 5. Zgrada u Višegradskoj 12a (levo), škola u Užicu (dole desno) i pumpa „Jugopetrol“ (gore desno), oko 1997, arhiva B. M.

suprotstavljaju punim površinama pod različitim uglovima, kao na Jugopetrolovoj benzinskoj stanici, Srednjoj medicinskoj školi u Užicu ili stambenoj zgradi u Višegradskoj 12a (slika 5). Sučeljavanje geometrijskih oblika različitih boja, pa i materijala, prisutno je na auto-salonu „Coning“ i na porodičnim kućama u Vukice Mitrović 57, Nake Spasić 10 i 10a, Augusta Cesarca 27v, Miloja Đaka 1.

Arhitektura Branimira Stanića i drugi vidovi likovnog izražavanja

Ipak, može se reći da se Mitrovićev odnos prema ruskom konstruktivizmu tu ne iscrpljuje. Korisno je skrenuti pažnju da su upravo ruski avangardni umetnici, na koje Mitrović neretko referira, bili ti koji su se usmerili na rešavanje problema sinteze skulpture i arhitekture, osnovavši 1919. godine Sinskulptarh (kasnije Živskulptarh), komisiju koja je taj problem stavila u fokus i koju su činili vajari i arhitekte (Han-Magomedov 2000, 413–415). Govoreći o svom radu, Mitrović neretko referira na vajarstvo uopšte, u nekoliko navrata ističući i težnju ka skulpturalnom. Tako je za Hotel „Centar“ u Novom Sadu i kuću u Koste Vojinovića 4 (slika 6) istakao da su izbrisali granicu između skulpture i arhitekture

Slika 6. Hotel „Centar“ (levo) i kuća u Koste Vojinovića 4 (desno), oko 2012, arhiva B. M.

(Алфиревић 2013, 78). U tom smislu nije nevažna ni njegova izjava da „svi moji objekti na neki način predstavljaju eksperimentisanje formom“ (Алфиревић 2013, 79). Taj fenomen prisutan je od početka njegovog stvaralaštva, od prvog objekta nastalog na osnovu nagrađenog konkursnog rešenja, tornja za tehnološku vodu Tec 2 u Kragujevcu, za koji je izjavio: „Ovde se mogu prepoznati reference ili inspiracija u formi Brankušijevog [Constantin Brâncuși] obeliska neprekinute vertikale i jedne sasvim obične mostovske konstrukcije okrenute u vertikalu. Sigurno je i možda ponajviše na fonu moga horizonta u tom trenutku bila ideja ruskih konstruktivista i ovo bi moglo da se razume kao omaž tom periodu.“ On je kao osnovnu ideju u koncipiranju tog objekta istakao „likovnu-oblikovnu intervenciju”.²⁰

Kada se razmatra veza između drugih vidova umetnosti i Mitrovićeve arhitekture nikako se ne sme izgubiti iz vidu i to što se u njegovim intervjuima neretko nailazi na podatak da je odluka da upiše arhitekturu bila kompromisno rešenje između njegove želje da studira na Likovnoj akademiji i želje njegovih roditelja da odabere neko „praktičnije” zanimanje (Lalić 2012, 30). Ljubav prema slikarstvu, nesumnjivi talenat i iskustvo u tom smislu, ali i prve decenije stvaralaštva koje je, skoro isključivo, nastajalo u partnerstvu sa Vasilijem Milunovićem, sinom slikara Mila Milunovića, pa i blisko druženje sa njegovim starijim bratom vajarom Nikolom Koljom Milunovićem (Алфиревић 2013, 78), kretanje u umetničkim krugovima i urođeni umetnički senzibilitet neminovno su uticali na sveprisutnu i opšteprepoznatu likovnost u delu Branislava Mitrovića.

²⁰ Preuzeto iz tehničkog opisa zgrade sačuvanog u arhivi Branislava Mitrovića.

Zaključak

Shodno postavljenom cilju, koji se tiče preispitivanja i analize likovnog aspekta arhitektonskih ostvarenja Branislava Mitrovića, rad predstavlja sažet prikaz njegovog celokupnog stvaralaštva, sagledanog kroz prizmu specifične likovnosti autora. Težišni deo rada odnosi se na uspostavljanje relacija između dominantnih stilskih pravaca i realizovanih objekata, kroz koje je stvaralački opus arhitekta Mitrovića okarakterisan ostvarenjima koja sadrže bogat likovni izraz ispunjen različitim nivoima komunikacije sa vodećim stilskim stremljenjima. Njegova dela predstavljaju trag ostavljen u vremenu, koji omogućava čitanje promena kako u pristupu arhitektonskom stvaralaštvu i promišljanju, tako i onih koje su se dešavale u širem kontekstu. Čitanje i razumevanje slojevitosti promena koje su uticale na Mitrovićev rad kreću se od dominantnih arhitektonskih stilova postmoderne i ruskog konstruktivizma, preko kritičkog regionalizma i dekonstruktivizma, do savremenog arhitektonskog jezika i komuniciranja koje se ostvaruje kroz razmenu sa aktuelnim stremljenjima, podjednako na regionalnom i svetskom nivou. Osim toga, treba takođe istaći da je stvaralački doprinos arhitekta Branislava Mitrovića okarakterisan doslednošću u pogledu odbrane fundamentalnih arhitektonskih vrednosti i očuvanja autonomije arhitektonske profesije, pri čemu je osobenost njegovog pristupa bazirana na eksperimentu, istraživanju, ali i provociranju, pomeranju i testiranju granica, kao i variranju i razigravanju bazičnih arhitektonskih elemenata, pre svega zida kao osnovnog segmenta arhitektonskog rečnika. Takođe, Mitrovićev rad sadrži specifičan senzibilitet i širinu razumevanja važnosti detalja u konačnoj pojavnosti objekta, ali i značaja uspostavljanja odnosa prema kontekstu. Njegova usmerenost i koncentrisanost ka važnosti kreiranja mikroambijenta i ugodnosti koju prostor može da pruži kroz izvedenu arhitektonsku minijaturu svoju utemeljenost pronalazi u izrazu Gastona Bašlara (Gaston Louis Pierre Bachelard) da kutak negira palatu, prašina negira mermer, a obični predmeti negiraju sjaj i luksuz (Bašlar 2005, 140).

Literatura

- Алфировић, Ђорђе. „Има ли експресионизма у српској архитектури? Интервјуи са Браниславом Митровићем, Мариом Јобстом и Огњеном Ђуровићем.” *Архитектура и урбанизам* 37 (2013): 59–69.
- Алфировић, Ђорђе и Сања Симоновић Алфировић. „Пројектовање интерполација: разговори са архитектама Светиславом Личином, Спасојем Крунићем, Браниславом Митровићем, Гораном Војводићем и Јеленом Ивановић Војводић.” *Архитектура и урбанизам* 45 (2017): 52–71.
- Банковић, Ангелина и Мајда Сикоск. *Искорак ка модерности – сецесија у архитектуру Београда*, Београд: Музеј града Београда, 2023.

- Bašlar, Gaston. *Poetika prostora*. Beograd: Gradac, 2005.
- Bogunović, Slobodan. *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*. Tom II. Beograd: Beogradska knjiga, 2005.
- Broadbent, Džefri. „Arhitektura dekonstruktivizma.” u *Istorija moderne arhitekture. Knjiga 3. Tradicija modernizma i drugi modernizam*, ur. Miloš Perović, 605–621. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005.
- Denegri, Ješa. „Arhitektura kao autorski stav.” u *Međunarodna izložba arhitekture Venecijanski Bijenale 1991. Jugoslovenski paviljon*, ur. Svetlana Isaković, 41–44. Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 1991.
- Ђукановић, Љиљана. *Стамбена изградња Београда: технике, идеје, домети*. Beograd: Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, 2025, електронско издање.
- Isaković, Svetlana (ur.). *Izložba arhitekture Venecijanski Bijenale 1991. Jugoslovenski paviljon*. Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 1991.
- Kadijević, Aleksandar i Milan Prosen. „Critical regionalism in the work of architect Branislav Mitrović.” *Žbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 47 (2019): 295–306.
- Kara-Pešić, Živojin. „Bog-hram-čovек: beleška o pravoslavnom hramu rođenja Presvete Bogorodice” u *Hram rođenja Presvete Bogorodice*, ur. Miro Urošević i Branislav Mitrović, 8–12. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2011.
- Lalić, Ana. „Gradilište je pozornica: Intervju sa akademikom arhitektom Branislavom Mitrovićem.” *ArhArt* 35 (2012): 30–35.
- Максимовић, Милан. „Деконструкција као концепт архитектонске праксе.” *Архитектура и урбанизам* 37 (2013): 50–55.
- Маневић, Зоран. *Лексикон неимара*. Beograd: Грађевинска књига, 2008.
- Mitrović, Branislav i Jelena Mitrović. „Od suvomeđe do savremenog oblika: Morfološka uloga zida u crnogorskim primorsko-planinskim pejzažima.” u *Nauka i male zemlje: sinergija dijaspore, matice i prijatelja Crne Gore*, ur. Predrag Miranović, 296–314. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umetnosti i Univerzitet Crne Gore, 2023.
- Mladenović, Ivica. *11 (13) istaknutih arhitekata Jugoslavije*. Beograd: Studio linija A, 1989.
- Pajović, Nevena. „Portret arhitekta – Ecce Brana. Brana Mitrović... fini Vizantinac.” *Moj dom* 15 (1998): 10–14.
- Perović, Miloš. *Srpska arhitektura XX veka. Od istoricizma do drugog modernizma*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2003.
- Popović, Darko. „Primeri kasne moderne.” u *Međunarodna izložba arhitekture Venecijanski Bijenale 1991. Jugoslovenski paviljon*, ur. Svetlana Isaković, 69–77. Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 1991.
- Popović, Savo. „Visoko stremimo, a praksa nas baca na patos.” *Borba*, 24–25. 2. 2001, 8.
- Ristić, Snežana. „Otvoren 16. Salon arhitekture.” *Komunikacije* 67 (1990): 7–9.
- Frempton, Kenet. „Kritički regionalizam: moderna arhitektura i kulturni identitet.” u *Istorija moderne arhitekture. Knjiga 3. Tradicija modernizma i drugi modernizam*, ur. Miloš Perović, 493–505. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005.
- Han-Magomedov, Selim O. „Руски експеримент у архитектури”, *Istorija moderne arhitekture. Knjiga 2/B. Kristalizacija modernizma. Avangardni pokreti*, ur. Miloš Perović, 403–459. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2000.

Angelina Banković
Belgrade City Museum

Stefan Slavić
University of Belgrade – Faculty of Architecture

COMMUNICATING WITH STYLES AND VISUAL EXPRESSION IN THE WORK OF ARCHITECT BRANISLAV MITROVIĆ

Summary:

Branislav Mitrović is one of the most prominent domestic architects, a professor emeritus, and an academician. The significance of his achievements has been confirmed by numerous domestic and international awards. The realization of Mitrović's oeuvre began with collective residential and public buildings commissioned by the state in the last decades of socialist Yugoslavia, and continues today, primarily with single-family villas, which represent the most dominant part of his oeuvre from the beginning of the 21st century, thus covering almost fifty years during which there were significant changes in both social circumstances and artistic expression's phenomena. Already at the beginning of his career, researchers recognized the distinct artistic quality of Mitrović's architecture, and he often spoke about the importance of art for his work. That is why this paper aims to reexamine the artistry of his architecture, that is, to analyze Branislav Mitrović's oeuvre through the prism of various artistic expressions and connect them with different streams of the architectural scene, as well as in other forms of fine arts, such as sculpture or painting. Various sources were used for writing this paper, primarily project documentation and photographs preserved in the legacy of the architect, as well as theoretical discussion on architecture and fine arts, especially those related to phenomena such as postmodernism, critical regionalism, and deconstructivism.

Keywords:

Branislav Mitrović, architecture, postmodernism, critical regionalism, deconstructivism

PRIMLJENO / RECEIVED: 29. 07. 2025.

PRIHVAĆENO / ACCEPTED: 18. 09. 2025.